ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ ΚΑΙ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΣΥΝΟΨΗΣ

Το *ΜΕΤΑ ΤΗ ΒΑΒΕΛ* δὲν εἶναι εὔκολο βιβλίο. Ἀπαιτεῖ τὴ συνεχὴ ἐγρήγορση καὶ τὴν ἀδιάπτωτη προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη, προϋποθέτει τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ ζητήματα γλώσσας καὶ μετάφρασης, μιὰ «φιλοσοφικὴ» ἢ «θεωρητικὴ» κλίση, διανοητικὴ ἀντοχή. Ἡ γραφὴ τοῦ Στάινερ εἶναι πυκνή, ἐντόνως μεταφορική, τὸ λεξιλόγιό του πλούσιο, ποικίλο, ἀπειθάρχητο. Στὸν λαβύρινθο τῶν παραπομπῶν, τῶν ἀναφορῶν καὶ τῶν παραδειγμάτων, ἀκόμη καὶ ὁ ἐπαρκὴς ἀναγνώστης κινδυνεύει νὰ ἀποκάμει, ἂν ὄχι νὰ χαθεῖ. Αὐτὸ θὰ ἦταν ἀτυχές, γιατὶ τὸ *Μετὰ τὴ Βαβὲλ* εἶναι ἕνα σπουδαῖο καὶ περισπούδαστο βιβλίο μὲ λαμπρές, προκλητικὲς ἰδέες καὶ ἀποκαλυπτικὲς ἀφηγήσεις.

Θεώρησα σκόπιμο νὰ παρουσιάσω σὲ τοῦτον τὸν πρόλογο μιὰ σύνοψη κεντρικῶν θέσεων καὶ ἀπόψεων ποὺ ἀναπτύσσονται στὸ βιβλίο μὲ τὴ σκέψη ὅτι ἐνδεχομένως θὰ ἀποτελέσει, ἂν ὄχι καθοδηγητικὸ μίτο, δέλεαρ γιὰ νὰ παρασυρθεῖ ὁ ἀναγνώστης στὴ διεξοδικὴ μελέτη τοῦ ὅλου ἔργου. Εἶναι εὐνόητο ὅτι αὐτὸ τὸ προλογικὸ σημείωμα οὐδόλως ἀντικαθιστᾶ τὸ πλῆρες κείμενο, ποὺ χαρακτηρίζεται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀπὸ ἕναν πηγαῖο ἐνθουσιασμό, ἴδιο τῆς στοχαστικῆς γραφῆς τοῦ Τζὸρτζ Στάινερ σὲ ὅλα του τὰ βιβλία.

Τὸ πλεῖστον τῶν παρατηρήσεων ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι παραθέματα ἀπὸ τὸ *Μετὰ τὴ Βαβὲλ* καὶ δηλοῦνται μὲ πλάγια στοιχεῖα. Εἶναι μιὰ ἀπόπειρα σύνοψης μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ συγγραφέα.

Τοῦτο εἶναι ἕνα βιβλίο —μιὰ μετάφραση— γιὰ τὴ γλώσσα καὶ τὴ μετάφραση: τὴν «κανονικὴ μετάφραση» (τὴ μετάφραση ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ ἄλλη γλώσσα) καὶ τὴ «μετάφραση» μὲ εὐρεία ἔννοια, τὴ διαδικασία ἐκείνη διὰ τῆς ὁποίας κατανοοῦμε, ἀναδιατυπώνουμε, ἑρμηνεύουμε, ἐξηγοῦμε,

παραφράζουμε, ἐκφράζουμε, καὶ γενικῶς μετατρέπουμε νοηματικά, προγλωσσικὰ ἢ γλωσσικὰ στοιχεῖα σὲ ἄλλα γλωσσικὰ στοιχεῖα ἢ μορφές. Ἡ «μετάφραση» *ἐνέχεται σὲ κάθε πράξη ἐπικοινωνίας, στὴν ἀποστολὴ καὶ λήψη κάθε νοηματικῆς μορφῆς, εἴτε μὲ τὴν εὐρύτερη σημειωτικὴ ἔννοια εἴτε μὲ τὴν εἰδικότερη ἔννοια τῶν γλωσσικῶν ἀνταλλαγῶν. «Καταλαβαίνω σημαίνει ἀποκρυπτογραφῶ». «Κατανοῶ τὴ σημασία» σημαίνει «μεταφράζω». Κατὰ συνέπεια, τὰ οὐσιαστικὰ δομικὰ καὶ ἐκτελεστικὰ μέσα καὶ προβλήματα τῆς μετάφρασης εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν παρόντα στὶς πράξεις ὁμιλίας, γραφῆς, εἰκαστικῆς κωδικοποίησης, στὸ ἐσωτερικὸ ὁποιασδήποτε δεδομένης γλώσσας.*" Ἔτσι, ἡ «μετάφραση» σχεδὸν ἐξισώνεται μὲ τὴ «γλώσσα». Αὐτὴ ἡ μεγάλη ἀναγωγή, μετάθεση ἢ διεύρυνση τοῦ μεταφραστικοῦ φαινομένου ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ὅλης προβληματικῆς τοῦ Στάινερ. Σὲ αὐτὴ τὴν προϋπόθεση ὁ συγγραφέας στηρίζει τὴν ἐπιχειρηματολογία του γιὰ τὴ μετάφραση καὶ τὴ γλώσσα ἐν γένει μὲ τὴν ἀκράδαντη πεποίθηση ὅτι μόνον ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ διασαφηνίσουμε, στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὸ εἶναι ἐφικτό, τὴ φύση, τὸν χαρακτήρα καὶ τὰ προβλήματα τῆς «κανονικῆς» μετάφρασης.

Τὸ *Μετὰ τὴ Βαβὲλ* δὲν εἶναι ἕνα βιβλίο θεωρίας τῆς μετάφρασης. Ὁ Στάινερ ἀρνεῖται νὰ ἀποδώσει τὸν ὅρο «θεωρία» στὶς οὐμανιστικές, γλωσσολογικές, λογοτεχνικὲς ἢ μεταφραστικὲς σπουδές. *Θεωρίες ὑπάρχουν στὶς θετικὲς καὶ στὶς ἐφηρμοσμένες ἐπιστῆμες, οἱ ὁποῖες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ προβλέπουν, νὰ δοκιμάζονται αὐστηρὰ καὶ νὰ εἶναι διαψεύσιμες. Μιὰ θεωρία μὲ ὑψηλὴ ἀποδεικτικὴ ἰσχὺ καὶ ἐφαρμογὴ θὰ ἀντικαταστήσει τὴν προκάτοχό της. Κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κριτήρια δὲν ἀπαντᾶ στὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές. Καμία σύνθεση ἢ ταξινόμηση ὑλικοῦ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία ἢ τὴν αἰσθητικὴ δὲν ἔχει προβλεπτικὴ ἰσχύ. Δὲν μποροῦμε νὰ διανοηθοῦμε ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει μιὰ πειραματικὴ τεκμηρίωση ἢ διάψευση μιᾶς αἰσθητικῆς ἢ φιλοσοφικῆς κρίσης. Στοὺς τομεῖς τῆς ἐνόρασης καὶ τῶν ἐνεργοποιημένων ἀντανακλαστικῶν τῆς εὐαισθησίας, ὅπως καὶ στὴν τέχνη τῆς διανοητικῆς σύλληψης καὶ ἀνταποκρισιμότητας οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν τὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, δὲν ὑπάρχουν θεωρητικὰ πρότυπα ἢ κριτικὲς σχολὲς ποὺ νὰ ἀλληλοαναιροῦνται. Ὁ Βίνκελμαν δὲν ἐξαλείφει οὔτε ἀντικαθιστᾶ τὸν Ἀριστοτέλη· ὁ Κόουλριτζ δὲν θέτει σὲ ἀχρηστία τὸν Δρα Τζόνσον· ὁ Τ.Σ. Ἔλιοτ, κρίνοντας τὸν Σέλεϊ, δὲν ἀκυρώνει τὸν Μάθιου Ἄρνολντ. Δὲν ὑπάρχουν «θεωρίες λογοτεχνίας» οὔτε «θεωρία τῆς κριτικῆς». Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ταμπέλες ἀποτελοῦν ἀλαζονικὴ μπλόφα ἢ δάνειο ἀπὸ τὶς ζηλευτὲς τύχες καὶ τὴ*

λαμπρὴ πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Εἶναι ἐντελῶς βέβαιο ὅτι δὲν ὑπάρχουν —ἂν μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ σύγχρονοι δεξιοτέχνες τῶν βυζαντινισμῶν— «θεωρίες μετάφρασης». Αὐτὰ ποὺ διαθέτουμε εἶναι λελογισμένες περιγραφὲς διαδικασιῶν. Στὴν καλύτερη περίπτωση, ψάχνουμε καὶ βρίσκουμε, ἐκ περιτροπῆς, νὰ ἀρθρώσουμε ἐμπειρικὲς ἀφηγήσεις, εὑρετικὲς ἢ παραδειγματικὲς σημειώσεις ἑνὸς ἔργου ἐν προόδω. Αὐτὰ δὲν ἔχουν «ἐπιστημονικὴ» ὑπόσταση. Τὰ ἐργαλεῖα ἀντίληψης ποὺ ἔχουμε δὲν εἶναι οὔτε θεωρίες οὔτε ὑποθέσεις ἐργασίας ὑπὸ τὴν ἐπιστημονική, ἤτοι διαψεύσιμη, ἔννοια τοῦ ὅρου· ἁπλῶς πρόκειται γι' αὐτὸ ποὺ ἐγὼ ὀνομάζω «μεταφορὲς ἐργασίας». Τελικά, ἡ μετάφραση δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκομίσει τίποτα ἀπὸ τὰ παιδαριώδη σχεδιαγράμματα καὶ διαγράμματα ροῆς ποὺ προτείνουν κάποιοι ἐπίδοξοι θεωρητικοί. Ἡ μετάφραση εἶναι, καὶ θὰ εἶναι πάντοτε, αὐτὸ ποὺ τὴν ἀποκαλοῦσε ὁ Βιτγκενστάιν: μιὰ «ἀκριβὴς τέχνη».

Ὁ Στάινερ διατυπώνει ἕνα ἑρμηνευτικὸ μοντέλο τῆς μεταφραστικῆς πράξης μὲ τέσσερις πτυχὲς ἢ κινήσεις: «προκαταρκτικὴ ἐμπιστοσύνη»-«ἐπιθετικότητα»-«ἐνσωμάτωση»-«ἀνταπόδοση ἢ ἀποκατάσταση». Σημειώνει ὅτι τὸ σχῆμα ποὺ προτείνει δὲν συνιστᾶ «θεωρία». Εἶναι ἡ *ἀφήγηση μιᾶς διαδικασίας. Ἀντλεῖ τὴν ὅποια δύναμή του ἀπὸ τὴν ὑπαρκτὴ πρακτικὴ τῶν μεταφραστῶν καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόμη ἀνεπαρκέστατα ἢ μὴ διαθέσιμα ἀρχεῖα τοῦ ἐργαστηρίου τους.*

Ἡ πρώτη κίνηση —ἡ ἀρχικὴ ἢ προκαταρκτικὴ ἐμπιστοσύνη— εἶναι μιὰ *ἐπένδυση πίστης στὴ σημασία, στὴ «σοβαρότητα» τοῦ* πρωτοτύπου. *Ἐπιχειροῦμε ἕνα ἅλμα, θεωροῦμε δεδομένο ὅτι ὑπάρχει «κάτι ἐκεῖ» ποὺ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ. Κάθε κατανόηση ἀρχίζει μὲ μιὰ πράξη ἐμπιστοσύνης. Ἡ οὐσιώδης γενναιοδωρία τοῦ μεταφραστῆ («θεωρῶ ἐκ τῶν προτέρων δεδομένο ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχει κάτι ἐκεῖ»), ἡ ἐμπιστοσύνη του στὴν «ἄλλη», ἀδοκίμαστη ἀκόμη καὶ μὴ χαρτογραφημένη, ἐναλλακτικὴ διατύπωση, συγκεντρώνει, σὲ φιλοσοφικὰ κρίσιμο βαθμό, τὴν ἀνθρώπινη τάση νὰ θεωροῦμε τὸν κόσμο συμβολικὸ καὶ ἀποτελούμενο ἀπὸ σχέσεις στὶς ὁποῖες «αὐτὸ» μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ «ἐκεῖνο».*

Μετὰ τὴν ἐμπιστοσύνη ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιθετικότητα. *Ἡ δεύτερη κίνηση τοῦ μεταφραστῆ εἶναι ἐπιθετικὴ καὶ «ἀποσπαστική».* Ἡ κατανόηση εἶναι «σύλληψη», *καὶ ἡ «σύλληψη», ὅπως δείχνει ἡ ἐτυμολογία της, «συλλαμβάνει» ὄχι ἁπλῶς γνωστικὰ ἀλλὰ μὲ βίαιη κατακράτηση. Ὁ Ἅγιος Ἱερώνυμος χρησιμοποιεῖ τὴν περίφημη εἰκόνα τοῦ νοήματος ποὺ*

τὸ αἰχμαλωτίζει καὶ τὸ φέρνει στὴν πατρίδα του ὁ μεταφραστής. «Σπάζουμε» ἕναν κώδικα: ἡ ἀποκρυπτογράφηση ἔχει χαρακτήρα ἀνατομικό· σπάζει τὸ περίβλημα καὶ ἀποκαλύπτει τὰ ζωτικὰ στρώματα. Κάθε μαθητής, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπιφανὴς μεταφραστής, θὰ διαπιστώσει τὴ μεταβολὴ στὴν οὐσιαστικὴ παρουσία ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ μιὰ παρατεταμένη ἢ δύσκολη ἄσκηση μετάφρασης: τὸ κείμενο στὴν ἄλλη γλώσσα ἔχει γίνει σχεδὸν ὑλικὰ λεπτότερο, τὸ φῶς φαίνεται νὰ περνάει ἀνεμπόδιστα μέσα ἀπὸ τὶς χαλαρωμένες ἴνες του. Γιὰ κάποιο διάστημα ἡ πυκνότητα τῆς ἐχθρικῆς ἢ σαγηνευτικῆς «ἑτερότητας» ἐξαφανίζεται. Ὁ Ὀρτέγκα ἰ Γκασὲτ μιλάει γιὰ τὴ θλίψη τοῦ μεταφραστῆ μετὰ τὴν ἀποτυχία. Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ μιὰ θλίψη μετὰ τὴν ἐπιτυχία, ἡ αὐγουστινιανὴ tristitia ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ τὶς συγγενεῖς πράξεις ἐρωτικῆς καὶ πνευματικῆς ἀπόκτησης.

Ἡ τρίτη κίνηση εἶναι «ἐνσωματική». *Ἡ εἰσαγωγὴ νοήματος καὶ μορφῆς, ἡ ἐνσωμάτωση, δὲν γίνεται στὸ κενό. Τὸ σημασιολογικὸ πεδίο τῆς γλώσσας τοῦ μεταφράσματος εἶναι ἤδη ὑπάρχον καὶ ὑπερπλῆρες. Ὑπάρχουν ἀναρίθμητες λεπτὲς ἀποχρώσεις ἀφομοίωσης καὶ ἐγκατάστασης τοῦ ἄρτι ἐπίκτητου, οἱ ὁποῖες ἐκτείνονται ἀπὸ τὴν πλήρη ἐξημέρωση —μιὰ ἐξοικείωση σὲ βάθος, σὰν αὐτὴ ποὺ ἀποδίδεται στὴ Βίβλο τοῦ Λουθήρου, γιὰ παράδειγμα, ἢ στὸν Πλούταρχο τοῦ Νόρθ— ὡς τὸν μόνιμο νεωτερισμὸ καὶ τὴν περιθωριακότητα ἑνὸς τεχνουργήματος ὅπως ὁ «ἀγγλικὸς» Ὀνέγκιν τοῦ Ναμπόκοφ. Ἀλλὰ ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ βαθμὸς «πολιτογράφησης», ἡ πράξη τῆς εἰσαγωγῆς μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ ἀποδιοργανώσει καὶ νὰ ἀναδιοργανώσει τὸ σύνολο τῆς ἀρχικῆς δομῆς. Τὸ χαϊντεγκεριανὸ «εἴμαστε αὐτὸ ποὺ κατανοοῦμε ὅτι εἴμαστε» συνεπάγεται ὅτι ἡ ὕπαρξή μας τροποποιεῖται μέσα ἀπὸ κάθε συμβὰν κατανοητικῆς ἰδιοποίησης. Καμία γλώσσα καὶ κανένα παραδοσιακὸ σύστημα συμβόλων ἢ σύνολο πολιτιστικῶν παραδόσεων δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσει στὴν πράξη εἰσαγωγῆς χωρὶς νὰ διακινδυνεύσει ἕναν μετασχηματισμό. Ἐδῶ προσφέρονται δύο σχηματισμοὶ μεταφορῶν, προφανῶς συγγενεῖς: οἱ μεταφορὲς τῆς τελετουργικῆς πρόσληψης ἢ ἐνσάρκωσης καὶ οἱ μεταφορὲς τῆς μόλυνσης. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁποιαδήποτε ἀποκρυπτογράφηση εἶναι ἐπιθετική, καὶ σὲ ἕνα ἐπίπεδο καταστροφική, ὑπάρχουν διαφορὲς στὸ κίνητρο τῆς ἰδιοποίησης καὶ στὸ πλαίσιο τῆς «μεταφορᾶς στὴν πατρίδα». Ὅπου ἡ ἰθαγενὴς μήτρα εἶναι ἀποπροσανατολισμένη ἢ ἀνώριμη, ἡ εἰσαγωγὴ δὲν ἐμπλουτίζει, δὲν βρίσκει κατάλληλο πεδίο. Δὲν γεννᾶ μιὰ γνήσια ἀνταπόκριση ἀλλὰ μιὰ ὑδαρὴ μίμηση. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης συνεπάγεται καὶ τὴν πιθανότητα τῆς ἀνάλωσής μας.*

Αὐτὴ ἡ διαλεκτικὴ μπορεῖ νὰ γίνει ὁρατὴ στὸ ἐπίπεδο ἀτομικῆς εὐαισθησίας. Οἱ μεταφραστικὲς πράξεις συμβάλλουν στὰ μέσα ποὺ διαθέτουμε· καταλήγουμε νὰ ἐνσαρκώνουμε ἐναλλακτικὲς ἐνέργειες καὶ συναισθηματικοὺς πόρους. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ γίνουμε ὑποτελεῖς καὶ ἀδύναμοι ἐξαιτίας αὐτῶν ποὺ ἔχουμε εἰσαγάγει. Ὑπάρχουν μεταφραστὲς τῶν ὁποίων ἡ φλέβα τῆς προσωπικῆς καὶ πρωτότυπης δημιουργίας στερεύει. Συγγραφεῖς ἔχουν σταματήσει νὰ μεταφράζουν, ἐνίοτε πολὺ ἀργά, ἐπειδὴ ἡ φωνὴ τοῦ ξένου κειμένου ποὺ μετέφραζαν ἔπνιγε τὴ δική τους. Κοινωνίες μὲ ἀρχαία ἀλλὰ διαβρωμένη γνωσιολογία τελετουργίας καὶ συμβόλων μπορεῖ νὰ χάσουν τὴν ἰσορροπία τους καὶ νὰ ἀπολέσουν τὴν πίστη στὴν ἴδια τους τὴν ταυτότητα ὑπὸ τὴν ἀδηφάγο ἐπιρροὴ τῆς πρόωρης ἢ δυσκολοχώνευτης ἀφομοίωσης. Οἱ λατρεῖες φορτίων στὴ Νέα Γουινέα, ὅπου οἱ ἰθαγενεῖς λατρεύουν ὅ,τι φέρνουν τὰ ἀεροπλάνα, προσφέρουν μιὰν ἀνατριχιαστικὰ καθαρὴ εἰκόνα τῶν κινδύνων τῆς μετάφρασης.

Αὐτὸς εἶναι ἁπλῶς ἄλλος ἕνας τρόπος γιὰ νὰ δηλώσουμε ὅτι ἡ ἑρμηνευτικὴ κίνηση εἶναι ἐπικίνδυνα ἀτελής, ὅτι εἶναι ἐπικίνδυνη ἐπειδὴ εἶναι ἀτελής, ἐὰν δὲν περιλαμβάνει τὸ τέταρτο στάδιο, τὴν κίνηση τοῦ ἐμβόλου, οὕτως εἰπεῖν, ποὺ κλείνει τὸν κύκλο. Ἡ a priori δεδομένη κίνηση τῆς ἐμπιστοσύνης μᾶς θέτει ἐκτὸς ἰσορροπίας. «Σκύβουμε πρὸς» τὸ κείμενο ποὺ ἔχουμε μπροστά μας (κάθε μεταφραστὴς ἔχει βιώσει αὐτὸ τὸ σκύψιμο καὶ τὴν ἐπίθεση πρὸς τὸν στόχο του). Περικυκλώνουμε καὶ εἰσβάλλουμε διὰ τῆς ἀντιλήψεως. Ἐπιστρέφουμε στὰ πάτρια ἐδάφη φορτωμένοι, ἀλλὰ πάλι ἔχουμε, ὡς ἐκ τούτου, χάσει τὴν ἰσορροπία, ἔχουμε προκαλέσει μιὰν ἔλλειψη ἰσορροπίας σὲ ὅλο τὸ σύστημα, ἀφαιρώντας ἀπὸ «τὸ ἕτερον» καὶ προσθέτοντας στὸ δικό μας — ἂν καὶ αὐτὸ ἔχει ἐπιτευχθεῖ μὲ ἀμφιλεγόμενες συνέπειες. Τὸ σύστημα διακρίνεται τώρα ἀπὸ ἀστάθεια. Ἡ ἑρμηνευτικὴ πράξη, ἐὰν θέλει νὰ εἶναι αὐθεντική, πρέπει νὰ ἐπιτύχει τὴν ἰσότητα ἀνταλλαγῆς καὶ ἀποκατάστασης.

Ἡ θέσπιση τῆς ἀμοιβαιότητας προκειμένου νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἰσορροπία ἀποτελεῖ τὸ καίριο πρόβλημα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς μετάφρασης. Εἶναι ὅμως πολὺ δύσκολο νὰ τεθεῖ ἀφηρημένα. Ἡ σφετεριστικὴ «ἔκσταση» τοῦ μεταφραστῆ ἀφήνει τὸ πρωτότυπο μὲ ἕνα διαλεκτικὰ αἰνιγματικὸ ὑπόλειμμα. Ὑπάρχει ἀναμφισβήτητα μιὰ διάσταση ἀπώλειας καὶ ρήξης — ἀπ' ὅπου, ὅπως ἔχουμε δεῖ, προέρχεται ὁ φόβος τῆς μετάφρασης, τὰ ταμποὺ γιὰ τὴν ἀποκαλυπτικὴ «ἐξαγωγὴ» ποὺ περιφρουροῦν τὰ ἱερὰ κείμενα, τὰ τελετουργικὰ χρίσματα καὶ οἱ τύποι πολλῶν πολιτισμῶν. Ἀλλὰ τὸ ὑπόλειμμα εἶναι ἐξίσου, καὶ μὲ ἀποφασιστικὸ

τρόπο, θετικό. Τὸ ἔργο ποὺ μεταφράζεται βγαίνει ἐνισχυμένο. Αὐτὸ συμβαίνει σὲ πολλὰ καὶ προφανῆ ἐπίπεδα. Ἡ πράξη τῆς μετάφρασης, ἡ ὁποία εἶναι μεθοδική, διεισδυτική, ἀναλυτικὴ καὶ ἀπαριθμητική, ὅπως ὅλοι οἱ τρόποι ἐπικεντρωμένης κατανόησης, ἐκθέτει λεπτομερῶς, διαφωτίζει καὶ μορφοποιεῖ, ἐν γένει, τὸ ἀντικείμενό της. Ἡ ὑπερπροσδιοριστικὴ φύση τῆς ἑρμηνευτικῆς πράξης εἶναι ἐγγενῶς πληθωριστική: διακηρύσσει ὅτι «ὑπάρχουν περισσότερα ἀπ' ὅσα βλέπουμε», ὅτι «ἡ ἁρμονία μεταξὺ περιεχομένου καὶ λειτουργικῆς μορφῆς εἶναι μεγαλύτερη, πιὸ περίτεχνη ἀπ' ὅσο τὴ θεωρούσαμε ὡς τώρα». Τὸ νὰ ἐκτιμᾶς ἕνα πρωτότυπο κείμενο ὡς ἀξιομετάφραστο σημαίνει ὅτι τοῦ προσδίδεις ἄμεσα κύρος. Ἡ κίνηση τῆς μεταφορᾶς καὶ παράφρασης διευρύνει τὸ δέμας τοῦ πρωτοτύπου. Ἱστορικά, σὲ σχέση μὲ τὸ πολιτισμικὸ πλαίσιο καὶ τὸ κοινὸ ποὺ μπορεῖ νὰ προσεγγίσει, τὸ πρωτότυπο καθίσταται περισσότερο ἔγκυρο. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ αὔξηση περιέχει μιὰ περισσότερο ἐνδιαφέρουσα, ἐνυπόστατη διάσταση. Οἱ σχέσεις ἑνὸς κειμένου μὲ τὶς μεταφράσεις του, τὶς ἀπομιμήσεις του, τὶς θεματικές του παραλλαγές, ἀκόμη καὶ μὲ τὶς παρωδίες του, εἶναι τόσο ποικίλες, ποὺ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ὕπαρξη ἑνὸς μοναδικοῦ θεωρητικοῦ προσδιοριστικοῦ σχήματος. Αὐτὲς κατηγοριοποιοῦν τὸ συνολικὸ ἐρώτημα περὶ τῆς σημασίας τοῦ νοήματος στὸν χρόνο, τῆς ὕπαρξης καὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ γλωσσικοῦ συμβάντος ἔξω ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη, ἀρχικὴ μορφή του. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀντήχηση ἐμπλουτίζει, ὅτι εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἁπλὴ σκιὰ καὶ ἄψυχο ὁμοίωμα. Συναντᾶμε ξανὰ τὸ πρόβλημα τοῦ καθρέφτη ποὺ δὲν ἀντανακλᾶ μόνον ἀλλὰ δημιουργεῖ ἐπίσης φῶς. Τὸ πρωτότυπο κείμενο βγαίνει κερδισμένο ἀπὸ τὶς καταστάσεις ποικίλων σχέσεων καὶ ἀποστάσεων ποὺ ἐδραιώθηκαν ἀνάμεσα στὸ ἴδιο καὶ στὶς μεταφράσεις του. Ἡ ἀμοιβαιότητα τῶν σχέσεων ἔχει διαλεκτικὴ μορφή: ἐγκαινιάζονται νέες «σελίδες» σημασίας ἀπὸ τὴν ἀπόσταση καὶ τὴ γειτνίαση. Μερικὲς μεταφράσεις μᾶς ὠθοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν καμβὰ τοῦ ἔργου, ἄλλες μᾶς φέρνουν πιὸ κοντά.

Αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμη καὶ ὅπου —καὶ ἴσως ἰδιαίτερα ὅπου— ἡ μετάφραση εἶναι μόνον ἐν μέρει ἐπαρκής. Οἱ ἀποτυχίες τοῦ μεταφραστῆ ἐντοπίζουν, προβάλλουν σὰν σὲ ὀθόνη, τὰ ἀντιστεκόμενα ζωτικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀδιαφανῆ ἰδιοφυῆ κέντρα τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ Χέγκελ καὶ ὁ Χάιντεγκερ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ «εἶναι» πρέπει νὰ σχετιστεῖ μὲ ἕνα ἄλλο «εἶναι» προκειμένου νὰ αὐτοπροσδιοριστεῖ. Αὐτὸ ἀληθεύει μόνον ἐν μέρει γιὰ τὴ γλώσσα ἡ ὁποία, στὸ φωνητικὸ καὶ γραμματικὸ ἐπίπεδο, μπορεῖ νὰ λειτουργήσει ἐντὸς τῶν δικῶν της ὁρίων διακριτικῆς διαφοροποίησης.

Ἀλλὰ ἰσχύει πραγματικὰ γιὰ ὅλες ἐκτὸς ἀπὸ τὶς στοιχειωδέστατες πράξεις μορφῆς καὶ ἔκφρασης. Ἡ ὕπαρξη στὴν ἱστορία, τὸ δικαίωμα στὴν ἀναγνωρίσιμη ταυτότητα (ὕφος), ἐρείδονται σὲ σχέσεις μὲ ἄλλες ἔναρθρες κατασκευές. Ἡ μετάφραση εἶναι ἡ πιὸ παραστατικὴ ἀπὸ αὐτὲς τὶς σχέσεις.

Μολαταῦτα, ὑπάρχει ἀνισορροπία. Εἴτε ἔχει πάρει πάρα πολλὰ ὁ μεταφραστής —καὶ ἔχει παραγεμίσει, ἔχει διανθίσει, ἔχει ἀναγνώσει κάτι παραπανίσιο—, εἴτε πολὺ λίγα — καὶ ἔχει κουτσουρέψει, ἔχει παραλείψει καὶ ἔχει ἀποκόψει ἄβολα κομμάτια. Ὁ Πεγκὶ θέτει τελεσίδικα τὸ θέμα τῆς ἀνεπανόρθωτης βλάβης στὴν κριτική του γιὰ τὶς μεταφράσεις τοῦ Σοφοκλῆ ἀπὸ τὸν Λεκὸντ ντὲ Λίλ: «αὐτὸ ποὺ ἡ πραγματικότητα μᾶς δείχνει ἀνελέητα καὶ δίχως καμία ἐξαίρεση εἶναι ὅτι κάθε ἐγχείρημα αὐτῆς τῆς τάξεως, κάθε ἐγχείρημα μετατόπισης, δίχως καμία ἐξαίρεση, ὁδηγεῖ ἀνελέητα καὶ ἀμετάκλητα σὲ μιὰν ἀπώλεια, σὲ μιὰν ἀλλαγή, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπώλεια, αὐτὴ ἡ ἀλλαγή, εἶναι πάντοτε σημαντική». Ἡ αὐθεντικὴ μετάφραση ἐπιδιώκει, ὡς ἐκ τούτου, τὴν ἐξίσωση, ἂν καὶ τὰ βήματα ποὺ μεσολαβοῦν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐκτενῆ καὶ πλάγια. Ὅπου ὑπολείπεται τοῦ πρωτοτύπου, ἡ αὐθεντικὴ μετάφραση καθιστᾶ τὶς αὐτόνομες ἀρετὲς τοῦ πρωτοτύπου ἀκριβέστερα ἐμφανεῖς. Ὅπου ξεπερνάει τὸ πρωτότυπο, ἡ μετάφραση ἄγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ πρωτότυπο κείμενο διαθέτει δυνατότητες καὶ στοιχειώδεις ἐφεδρεῖες ποὺ δὲν τὶς ἔχει ὑλοποιήσει ἀκόμη. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Σλαϊερμάχερ γιὰ μιὰ ἑρμηνευτικὴ ποὺ «γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ τὸν συγγραφέα». Αὐτὸ ποὺ ποτὲ δὲν ἐπιτυγχάνεται εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ τέλειου ἀντιστοίχου ἢ μιᾶς ἐπαναλήψεως —μιᾶς ἐπαν-αιτήσεως— ἡ ὁποία δὲν συνιστᾶ, ὡστόσο, ταυτολογία. Δὲν ὑπάρχει κανένα τέτοιο ἀπόλυτο «κείμενο-σωσίας». Τὸ ἰδεῶδες, ὅμως, καθιστᾶ κατηγορηματικὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ δικαιοσύνη στὴν ἑρμηνευτικὴ διαδικασία.

Μόνο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, νομίζω, μποροῦμε νὰ καταλογίσουμε οὐσιαστικὴ σημασία στὴν ἔννοια-κλειδὶ τῆς «πιστότητας». Ἡ πιστότητα δὲν εἶναι κυριολεξία ἢ κάποιο μηχανικὸ τέχνασμα γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ «πνεύματος». Ἡ ὅλη διατύπωση εἶναι ἀπελπιστικὰ ἀσαφής. Ὁ μεταφραστής, ὁ ἑρμηνευτής, ὁ ἀναγνώστης εἶναι πιστὸς στὸ κείμενό του καὶ προσδίδει ὑπευθυνότητα στὴν ἀνταπόκρισή του μόνον ὅταν προσπαθεῖ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων, τῆς ἄρτιας παρουσίας, τὴν ὁποία ἔχει διαταράξει ἡ σφετεριστικὴ του προσπάθεια κατανόησης. Ἡ πιστότητα εἶναι ἠθικὴ ἀλλὰ καὶ οἰκονομική — ὑπὸ τὴν πλήρη ἔννοια τοῦ ὅρου. Γιὰ λόγους διακριτικότητας —ἐξάλλου ἡ ἐνισχυμένη

διακριτικότητα ἀποτελεῖ ἠθικὸ ὅραμα— ὁ μεταφραστὴς-ἑρμηνευτὴς δημιουργεῖ ἕνα καθεστὼς ἀνταλλαγῆς. Τὰ βέλη τοῦ νοήματος, τῆς πολιτισμικῆς καὶ ψυχολογικῆς εὐεργεσίας κινοῦνται σὲ δύο κατευθύνσεις. Ἰδανικά, ὑπάρχει ἀνταλλαγὴ χωρὶς ἀπώλεια. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, ἡ μετάφραση μπορεῖ νὰ ἀναπαρασταθεῖ ὡς ἄρνηση τῆς ἐντροπίας· ἡ τάξη διατηρεῖται καὶ στὰ δύο ἄκρα τοῦ κύκλου: πηγὴ καὶ ἀποδέκτη. Στὴν κατηγορία τῶν σημασιολογικῶν ἀνταλλαγῶν ἡ μετάφραση εἶναι ἡ πιὸ γλαφυρὴ καὶ ἡ πιὸ ριζοσπαστικὰ εὔλογη πράξη. Ὁ μεταφραστὴς εἶναι ὑπόλογος στὴ διαχρονικὴ καὶ συγχρονικὴ κινητικότητα καὶ στὴ διατήρηση τῶν δυνάμεων τοῦ νοήματος. Μιὰ μετάφραση ἀποτελεῖ —κι αὐτὸ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ σχῆμα λόγου— πράξη διπλῆς «διπλογραφίας»· τόσο ἀπὸ τυπικῆς ὅσο καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως τὸ ἰσοζύγιο πρέπει νὰ διατηρεῖται.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ποὺ θέλει τὴ μετάφραση νὰ εἶναι μιὰ ἑρμηνευτικὴ τῆς ἐμπιστοσύνης, τῆς διείσδυσης, τῆς ἐνσωμάτωσης καὶ τῆς ἀποκατάστασης θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ξεπεράσουμε τὸ στεῖρο τριαδικὸ πρότυπο ποὺ ἔχει κυριαρχήσει στὴν ἱστορία καὶ στὴ θεωρία τοῦ θέματος. Ἡ αἰώνια διάκριση ἀνάμεσα στὴν κυριολεξία, στὴν παράφραση καὶ στὴν ἐλεύθερη μίμηση εἶναι ἐντελῶς συμπτωματική. Δὲν διαθέτει ἀκρίβεια ἢ φιλοσοφικὴ βάση. Παραβλέπει τὸ βασικὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τετράπτυχη ἑρμηνεία εἶναι ἀπὸ ἐννοιολογικῆς καὶ πρακτικῆς ἀπόψεως ἐγγενὴς ἀκόμη καὶ στὶς στοιχειωδέστερες πτυχὲς τῆς μετάφρασης.

Αὐτὸ τὸ ἰδιοφυὲς τετράπτυχο σχῆμα (ποὺ κάθε δόκιμος μεταφραστὴς τὸ κατανοεῖ καὶ τὸ νιώθει ὡς ἀπολύτως εὔλογο καὶ οἰκεῖο) παρέχει τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο κινεῖται ὁ μεταφραστικὸς προβληματισμὸς τοῦ Τζὸρτζ Στάινερ. Παράλληλα, ἡ γόνιμη διερεύνηση ποικίλων θεμάτων ποὺ ἀφοροῦν στὴ γλώσσα φωτίζει ἐντυπωσιακὰ τὴ μεταφραστικὴ πράξη. Ἡ Βαβέλ, ἡ ὕπαρξη καὶ ἡ διασπορὰ μεγάλου ἀριθμοῦ ἐντελῶς διαφορετικῶν γλωσσῶν, οἱ βαθιὲς καθολικὲς γλωσσικὲς δομές, ἡ δυνατότητα μιᾶς ἰδιωτικῆς γλώσσας, οἱ ἰδιόλεκτοι, οἱ διάλεκτοι καὶ τὰ κάθε εἴδους ἰδιώματα, ἡ διγλωσσία, ἡ σχέση τῆς γλώσσας μὲ τὰ πράγματα, ἡ γραμματική, οἱ ρηματικοὶ χρόνοι, ἡ γλώσσα ὡς ἐπικοινωνία καὶ ἡ γλώσσα ὡς ἀπόκρυψη, ἡ «ἀλήθεια» καὶ τὸ «ψέμα», τὸ ὁμιλεῖν εἰς ἑαυτόν, ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐθνικῶν λογοτεχνιῶν, τὰ πλανητικὰ ἀγγλικά, ἡ «ἐναλλακτικότητα», ἡ «ἀντιγεγονικότητα», ἡ ταυτότητα καὶ ἡ ἑτερότητα, ἡ ἐντροπία, οἱ παραλλαγὲς τῶν ἀρχετυπικῶν μοτίβων, κ.ἄ., εἶναι θέματα, ὄψεις

τῆς γλώσσας, ποὺ ἄπτονται τῆς μετάφρασης. Γιὰ νὰ δειχθεῖ τὸ εὖρος τοῦ σχετικοῦ προβληματισμοῦ ἀλλὰ καὶ τὸ βάθος τῶν ἐνορατικῶν συλλήψεων τοῦ Στάινερ θὰ παραθέσω λίγα ἀκόμη ἐπιλεγμένα, ἐνδεικτικὰ ἀποσπάσματα:

Γιὰ τὴ γλώσσα:

Ἡ φυσικὴ γλώσσα εἶναι εὐκίνητη καὶ πλουραλιστικὴ σὲ σχέση ἀκόμη καὶ μὲ τὶς ἁπλούστερες πράξεις ἀναφορᾶς. Χωρὶς αὐτὴ τὴν «πολυδυναμία» δὲν θὰ ὑπῆρχε ἱστορικὴ καταγραφὴ τοῦ συναισθήματος καὶ καμία ἐξατομίκευση τῆς ἀντίληψης καὶ τῆς ἀνταπόκρισης. Ἡ γλώσσα εἶναι ἰσχυρὴ ἐπειδὴ ἡ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὶς λέξεις καὶ στὰ «πράγματα» εἶναι, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἀποδίδει ὁ θεωρητικὸς τῆς λογικῆς στὸν ὅρο, «ἀδύναμη». Ἀντιστρέψτε αὐτὲς τὶς ἔννοιες, ὅπως κάνουν οἱ τεχνητὲς καθολικὲς γλῶσσες, καὶ θὰ καταστεῖ πρόδηλη ἡ ἀπουσία κάθε φυσικῆς, πολυσύνθετης ἰσχύος στοὺς τρόπους ἐπικοινωνίας ποὺ θὰ προκύψουν.

Γιὰ τὶς «βαθιὲς δομές»:

Οἱ τεράστιες ἀνομοιότητες ἀνάμεσα στὶς γλῶσσες, ὅπως τὶς μίλησαν καὶ τὶς μιλοῦν οἱ ἄνθρωποι, μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτοῦν ὡς ἄμεση ἐξέγερση ἐνάντια στοὺς ἀδιαφοροποίητους περιορισμοὺς τῆς βιολογικῆς καθολικότητας. Μὲ τὴν ἐκπληκτική τους ποικιλομορφία, οἱ «ἐπιφανειακὲς δομὲς» ἀποτελοῦν μᾶλλον τρόπο διαφυγῆς ἀπὸ τὶς «βαθιὲς δομὲς» παρὰ ἐνδεχόμενη ἐκφορά τους.

Γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ ψέμα:

Τὸ ψεῦδος δὲν εἶναι —ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν πλέον τυπικὴ ἢ τὴν πλέον ἐνδοσυστηματικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου— μιὰ ἁπλὴ ἔλλειψη ἀντιστοιχίας μὲ κάποιο δεδομένο. Ἀποτελεῖ καθαυτὸ ἕναν ἐνεργό, δημιουργικὸ συντελεστή. Ἡ ἀνθρώπινη ἱκανότητα ἐκφορᾶς ψεύδους, νὰ λέει ψέματα, νὰ ἀρνεῖται αὐτὸ ποὺ ἰσχύει, ὑπάρχει στὸν πυρήνα τοῦ λόγου καὶ τῶν ἀμοιβαιοτήτων μεταξὺ λέξεων καὶ κόσμου. Ἴσως ἡ «ἀλήθεια» νὰ εἶναι ἡ πιὸ περιορισμένη, ἡ πιὸ ἰδιάζουσα ἀπὸ τὶς δύο συνθῆκες.

Πεποίθησή μου εἶναι ὅτι δὲν θὰ πᾶμε πολὺ μακριὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν κατανόηση τῆς ἐξέλιξης τῆς γλώσσας καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ λόγου καὶ ἀνθρώπινης ἐκτέλεσης ὅσο θεωροῦμε τὸ «ψεῦδος» πρωτίστως ἀρνητικό, ὅσο ἐκλαμβάνουμε τὴν ἀντιγεγονικότητα, τὴν ἀντίφαση καὶ τὶς

πάμπολλες ἀποχρώσεις τῆς δυνητικότητας ὡς ἐξειδικευμένους, συχνὰ λογικῶς νόθους, τρόπους. Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ κύριο ὄργανο τῆς ἄρνησης τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποδεχθεῖ τὸν κόσμο ὡς ἔχει. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἄρνηση, χωρὶς τὴν ἀκατάπαυστη παραγωγὴ «ἀντικόσμων» ἀπὸ τὸν νοῦ —μιὰ παραγωγὴ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ τὴ γραμματικὴ τῶν ἀντιγεγονικῶν καὶ εὐκτικῶν μορφῶν—, θὰ κινούμαστε πάντα μέσα στὸ μάγγανο τοῦ παρόντος. Ἡ πραγματικότητα θὰ ἦταν (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ φράση τοῦ Βιτγκενστάιν μὲ ἀθέμιτο τρόπο) «ὅλα ὅσα συμβαίνουν» καὶ τίποτα περισσότερο.

Γιὰ τοὺς μέλλοντες χρόνους:

Θυμᾶμαι πόσο εἶχα συγκλονιστεῖ μικρὸς ὅταν ἀντιλήφθηκα γιὰ πρώτη φορὰ ὅτι μποροῦμε νὰ διατυπώνουμε γλωσσικὲς προτάσεις γιὰ τὸ ἀπώτερο μέλλον καὶ ὅτι οἱ προτάσεις αὐτὲς εἶναι —κατὰ κάποια ἔννοια— θεμιτές. Θυμᾶμαι κάποια στιγμὴ δίπλα σ' ἕνα ἀνοιχτὸ παράθυρο, ὅταν ἡ σκέψη ὅτι στεκόμουν σὲ ἕνα συνηθισμένο μέρος καὶ σ' ἕνα «τώρα» καὶ μποροῦσα νὰ ἐκφέρω προτάσεις γιὰ τὸν καιρὸ καὶ γιὰ τὰ δέντρα ἐκεῖνα πενήντα χρόνια μπροστὰ μὲ πλημύριζε μὲ μιὰν αἴσθηση φυσικοῦ δέους. Οἱ μελλοντικοὶ χρόνοι καὶ ἰδιαίτερα οἱ μελλοντικὲς ὑποτακτικὲς μοῦ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχουν μιὰ κυριολεκτικὰ μαγικὴ δύναμη. Αὐτὴ ἡ δύναμη μπορεῖ νὰ δημιουργήσει ἴλιγγο, ὅπως μποροῦν καὶ οἱ πολὺ μεγάλοι ἀριθμοί (μελετητὲς τῶν σανσκριτικῶν ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀνάπτυξη ἑνὸς γραμματικοῦ συστήματος τῶν μελλούμενων μπορεῖ νὰ ἔχει συμπέσει μὲ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ περιοδικὲς ἀκολουθίες πολὺ μεγάλων ἀριθμῶν, μὲ ἀστρονομικές, ἐνδεχομένως, ἀναφορές). Μοῦ ἦταν δύσκολο νὰ πιστέψω ὅτι ὁ ἀστικὸς κώδικας δὲν ἔθετε κανέναν ἀπολύτως περιορισμὸ σὲ χρήσεις τοῦ μέλλοντος, ὅτι ἀπόκρυφοι πράκτορες ὅπως οἱ futur actif, futur composé, futur antérieur θὰ χρησιμοποιοῦνταν ἀδιακρίτως. Μόνον ὁ futur prochain, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἐνεστώτας ποὺ τείνει λίγο πρὸς τὰ ἐμπρός, εἶχε μιὰν οἰκεία ὄψη. Ἔτρεφα τὴν πεποίθηση ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν πολιτεῖες πιὸ συνετὲς ἀπὸ τὶς δικές μας, πιὸ προσεκτικὲς στὴ διαπλοκὴ γλώσσας καὶ ζωῆς, ὅπου ἡ ἀφειδὴς κατανάλωση προρρητικῶν καὶ ὑποθετικῶν τύπων ἦταν ἀπαγορευμένη. Σὲ μιὰ τέτοια κουλτούρα, οἱ χρήσεις τῶν μελλοντικῶν κατηγορημάτων, τῶν εὐκτικῶν, τῶν μελλοντικῶν ἀορίστων θὰ γίνονταν ἀποκλειστικὰ σὲ ἐπίσημες τελετές. Θὰ ἐνέπνεαν δέος, ὅπως οἱ λέξεις-ταμπού, οἱ ὁποῖες δὲν μποροῦν νὰ ἐμφανιστοῦν στὸν καθημερινὸ λόγο ἀλλὰ περιλαμβάνονται σὲ ὁρισμένες θρησκευτικὲς τε-

λετές. Ὁ χειρισμὸς τῶν ἀγνώστων καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου μέσω τῆς γλώσσας θὰ ἀποτελοῦσε ὑπόθεση μιᾶς κάστας μυημένων, ἤ, τουλάχιστον, ὁ ἀριθμὸς παρόμοιων χειρισμῶν ποὺ θὰ ἐπιτρεπόταν στοὺς κοινοὺς θνητοὺς θὰ ἦταν προσεκτικὰ ρυθμισμένος (κανένας κάτοικος στὴν πόλη τῶν νουνεχῶν δὲν θὰ εἶχε δικαίωμα νὰ κάνει πάνω ἀπὸ δώδεκα, ἂς ποῦμε, δηλώσεις περὶ τοῦ μέλλοντος μέσα σὲ ἕναν μήνα).

Γιὰ τὴν ἀπόκρυψη:

Ἡ ἀνθρώπινη ὁμιλία μᾶλλον ἀποκρύπτει παρὰ ἀποκαλύπτει· δημιουργεῖ περισσότερη ἀσάφεια παρὰ σαφήνεια· καὶ μᾶλλον ἀπομακρύνει παρὰ συνδέει. Τὸ ἔδαφος ἀνάμεσα στὸν ὁμιλητὴ καὶ στὸν ἀκροατή —ἀκόμη κι ὅταν ἡ ροὴ τοῦ ἐκφερόμενου λόγου ὁδηγεῖ στὸ ἐσωτερικό, ὅταν «ἐγὼ» μιλάω στὸν «ἑαυτό μου», ὁ ἐν λόγω δυϊσμὸς ἀποτελεῖ ἕνα πλάσμα «ἐναλλακτικότητας»— εἶναι ἀσταθές, γεμάτο ψευδαισθήσεις καὶ παγίδες.

Γιὰ τὸ ποίημα:

Τὸ ποίημα δὲν ἀποτελεῖ μήτε τυχαῖο μήτε ὁριακὸ φαινόμενο τῆς γλώσσας. Ἕνα ποίημα ἐπικεντρώνεται καὶ ἀναπτύσσει μὲ ἐλάχιστο σεβασμὸ στὴ στερεότυπη ἢ συμβατικὴ διαφάνεια ἐκεῖνες τὶς δυνάμεις τῆς συγκάλυψης καὶ τῆς ἐπινοητικότητας ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας. Ἕνα ποίημα ἀποτελεῖ τὸ μέγιστο τῆς γλώσσας.

Γιὰ τὴ μετάφραση:

Στὴ μετάφραση, ἡ διαλεκτικὴ τῆς ὁμοφωνίας καὶ τῆς πολλαπλότητας λειτουργεῖ δραματικά. Ὑπὸ μιὰν ἔννοια, κάθε πράξη μετάφρασης ἀποτελεῖ μιὰ προσπάθεια νὰ καταργηθεῖ ἡ πολλαπλότητα καὶ νὰ ἔρθουν τὰ διαφορετικὰ κοσμοείδωλα στὴν πρότερη ἀπόλυτη συμφωνία. Ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια, ἀποτελεῖ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐπινοηθεῖ ἐκ νέου ἡ μορφὴ τοῦ νοήματος, νὰ βρεθεῖ καὶ νὰ αἰτιολογηθεῖ μιὰ ἐναλλακτικὴ πρόταση. Ἡ τέχνη τοῦ μεταφραστῆ εἶναι ὅπως θὰ δοῦμε βαθιὰ ἀμφίσημη: ἀσκεῖται, ὑπὸ συνεχὴ πίεση, μεταξὺ τῆς παρόρμησης νὰ ἐξασφαλίσει τὸ πανομοιότυπο καὶ τῆς παρόρμησης νὰ οἰκειοποιηθεῖ τὴν ἀναδημιουργία. Κατὰ ἕναν πολὺ συγκεκριμένο τρόπο, ὁ μεταφραστὴς «ξανα-βιώνει» τὴν ἐξέλιξη τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας, τὴν ἀμφισημία τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴ γλώσσα καὶ στὸν κόσμο, ἀνάμεσα στὶς «γλῶσσες» καὶ στοὺς «κόσμους». Σὲ κάθε μετάφραση ἡ δημιουργική, ἐνδεχομένως πλασματική, φύση αὐτῶν τῶν σχέσεων ἐξετάζεται. Κατὰ συνέπεια, ἡ μετάφραση δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἐξει-

δικευμένη, δευτερεύουσα δραστηριότητα στὴν «κοινὴ ἐπιφάνεια» τῶν γλωσσῶν. Ἀποτελεῖ τὴ σταθερὴ καὶ ἀναγκαία ἐξήγηση διὰ παραδειγμάτων τῆς διαλεκτικῆς, ταυτόχρονα συγκολλητικῆς καὶ διαιρετικῆς φύσεως τῆς γλώσσας.

Τὸ τελικὸ στάδιο ἢ ἡ τελικὴ στιγμὴ στὴ διαδικασία τῆς μετάφρασης εἶναι αὐτὴ τὴν ὁποία ὀνόμασα «ἐπανόρθωση» ἢ «ἀποκατάσταση». Ἡ μετάφραση ἀποκαθιστᾶ τὴν ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸν ἑαυτό της καὶ στὸ πρωτότυπο, μεταξὺ τῆς γλώσσας ἀφετηρίας καὶ τῆς γλώσσας ὑποδοχῆς, ἰσορροπία ἡ ὁποία ἔχει διαταραχτεῖ ἀπὸ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἐπίθεση καὶ ἰδιοποίηση τοῦ μεταφραστῆ. Ἡ μετάφραση παραμένει ἀτελὴς ὡσότου ἐπιτευχθεῖ ἀμοιβαιότητα, ὡσότου ἀποκτήσει τὸ πρωτότυπο ὅλα ὅσα εἶχε ἀπολέσει.

Γιὰ τὴν κακὴ καὶ τὴν τέλεια μετάφραση:

Μιὰ κακὴ μετάφραση εἶναι ἀνεπαρκὴς πρὸς τὸ κείμενο ἀφετηρίας γιὰ λόγους ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι πάμπολλοι καὶ προφανεῖς. Ὁ μεταφραστὴς ἔχει παρερμηνεύσει τὸ πρωτότυπο λόγω ἄγνοιας, βιασύνης ἢ προσωπικοῦ ὁρίου δυνατοτήτων. Στερεῖται τὴ βαθιὰ γνώση τῆς γλώσσας του, γνώση ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ μιὰν ἐπαρκὴ περιγραφή. Προέβη σὲ ὑφολογικὸ ἢ ψυχολογικὸ σφάλμα κατὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ κειμένου του: ἡ δική του εὐαισθησία καὶ ἡ εὐαισθησία τοῦ συγγραφέα ποὺ μεταφράζει διίστανται. Ὅπου ὑπάρχει δυσκολία, ὁ κακὸς μεταφραστὴς παραλείπει ἢ ἀποδίδει μὲ ἐλευθεριότητα. Ὅπου συναντᾶ ἔξαρση, τὴ διογκώνει. Ὅταν ὁ συγγραφέας του χρησιμοποιεῖ προσβλητικὸ τόνο, ἐκεῖνος τοῦ ἀφαιρεῖ τὴν τραχύτητα. Ἀναμφίβολα, τὸ 90% τῶν μεταφράσεων, μετὰ τὴ Βαβέλ, εἶναι ἀνεπαρκεῖς καὶ ἔτσι θὰ συνεχίσουν νὰ εἶναι. Ἡ ἀνεπάρκειά τους ἔχει νὰ κάνει μὲ ἕνα ἢ περισσότερα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἔθιξα. Ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν ἀνεπαρκειῶν μπορεῖ νὰ κατηγοριοποιηθεῖ καὶ νὰ καταστεῖ σαφέστερο. Ἡ μετάφραση ἀποτυγχάνει ὅπου δὲν ἀποζημιώνει, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀποκατάσταση τῆς θεμελιώδους δικαιοσύνης. Ὁ μεταφραστὴς ἔχει συλλάβει καὶ/ἢ ἔχει οἰκειοποιηθεῖ λιγότερα ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν στὸ πρωτότυπο. Τὸ ἀποδίδει μειώνοντάς το. Ἢ ἔχει ἐπιλέξει νὰ ἐνσωματώσει καὶ νὰ ἐπαναδιατυπώσει ἐξ ὁλοκλήρου μόνο τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ πρωτοτύπου, κατακερματίζοντας καὶ παραμορφώνοντας τὴ ζωτικὴ συνοχή του ἀνάλογα μὲ τὶς δικές του ἀνάγκες ἢ τὴ μυωπία του. Ἢ τὸ ἔχει «προδώσει πρὸς τὰ πάνω», μεταμορφώνοντας τὴν πηγὴ σὲ κάτι ἀνώτερο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶναι. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ δυσαναλογία ποὺ

προκαλεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς κινήσεις τῆς ἐμπιστοσύνης, ἀποκωδικοποίησης καὶ οἰκειοποιητικῆς χρήσης παραμένει ἀνεπανόρθωτη. Ἡ μετάφραση ὑπερισχύει τοῦ πρωτοτύπου ἢ ξεπερνιέται ἀπὸ αὐτό· ἢ ἐμφανίζεται μιὰ παράκαμψη, μιά, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἐπιπόλαιη ὁμοιότητα ἀντὶ γιὰ τὴ σφιχτὴ ἐναρμόνιση τῆς ἀντίστασης μὲ τὴ συγγένεια.

Μιὰ «τέλεια» μεταφραστικὴ πράξη θὰ ἦταν μιὰ μετάφραση ὁλικῆς συνωνυμίας. Θὰ προϋπέθετε μιὰν ἑρμηνεία τέτοιας διεξοδικῆς ἀκρίβειας ποὺ δὲν θὰ παρέλειπε οὔτε μία μονάδα τοῦ κειμένου ἀφετηρίας —φωνητική, γραμματική, σημασιολογική, συμφραστική—, ἀλλὰ καὶ ρυθμισμένη ἔτσι ὥστε νὰ μὴν προσθέτει τίποτα ὡς παράφραση, ἐπεξήγηση ἢ παραλλαγή. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅτι στὴν πράξη τέλεια προσαρμογὴ δὲν εἶναι δυνατὴ μήτε στὸ στάδιο τῆς ἑρμηνείας μήτε στὸ στάδιο τῆς γλωσσικῆς μεταφορᾶς καὶ ἀναδιατύπωσης. Οἱ περιοριστικοὶ ὅροι στὸ ἑρμηνευτικὸ σύνολο, ἐπιπλέον, δὲν ἰσχύουν μόνο γιὰ τὴ μετάφραση. Εἴδαμε στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης πὼς δὲν ὑπάρχει τελειότητα καὶ τελεσίδικη σταθερότητα τῆς κατανόησης σὲ ὁποιαδήποτε πράξη τοῦ λόγου πέρα ἀπὸ τὶς πλέον στοιχειώδεις (ἀκόμη κι ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ παρεισδύσει ἀμφισημία). Ἡ κατανόηση εἶναι πάντοτε μερικὴ καὶ ὑπόκειται πάντοτε σὲ διορθώσεις. Ἡ φυσικὴ γλώσσα δὲν διέπεται ἁπλῶς ἀπὸ πολυσημία μήτε βρίσκεται μόνο σὲ διαδικασία διαχρονικῆς μεταβολῆς. Εἶναι ἀνακριβής, ὀφείλει νὰ εἶναι ἀνακριβής, γιὰ νὰ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀνθρώπινη ἔκφραση. Καὶ παρόλο ποὺ ἡ ὕπαρξη μιᾶς «τέλειας μετάφρασης» ἢ «τέλειας ἀνταλλαγῆς τοῦ συνόλου τοῦ ἐμπρόθετου νοήματος» ἀνάμεσα σὲ δύο ὁμιλητὲς εἶναι θεωρητικὰ νοητή, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τρόπος ἐπαλήθευσης τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος. Διότι πῶς θὰ τὸ γνωρίζαμε; Μὲ ποιούς τρόπους, πέρα ἀπὸ μιὰν ἐναλλακτικὴ διατύπωση καὶ μιὰν ἐπεξηγηματικὴ ἀναδιατύπωση, θὰ μπορούσαμε νὰ καταδείξουμε ὅτι ἡ προκείμενη περίπτωση ἦταν ὄντως «τέλεια»; Κι ὅμως, μιὰ τέτοια κατάδειξη θὰ ἔθετε ἀπαραίτητα ἐκ νέου τὸ ἐρώτημα. Μὲ ἄλλα λόγια: γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ὑπεροχή, τὴν «ἐξαντλητικότητα» μιᾶς ἑρμηνευτικῆς πράξης καὶ/ἢ τῆς μετάφρασης θὰ ἔπρεπε νὰ προσφέρει μιὰν ἐναλλακτικὴ λύση ἢ μιὰ προσθήκη. Δὲν ὑπάρχουν κλειστὰ κυκλώματα στὴ φυσικὴ γλώσσα οὔτε αὐτάρκη ἀξιωματικὰ σύνολα.

Ἀλλὰ ἐὰν ἡ «τέλεια» μετάφραση δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ ἕνα τυπικὸ ἰδεῶδες, καὶ ἐὰν ἡ καλὴ μετάφραση σπανίζει, ὑπάρχουν, ἐντούτοις, παραδείγματα τὰ ὁποῖα δείχνουν νὰ πλησιάζουν τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρικῆς δυνατότητας. Ὑπάρχουν κείμενα στὰ ὁποῖα ἡ ἀρχικὴ δέσμευση

στοὺς συναισθηματικοὺς καὶ διανοητικοὺς κινδύνους τῆς ἀχαρτογράφητης, ἀνθιστάμενης ἐναλλαγῆς συνεχίζει νὰ ὑπάρχει ζωτικὴ καὶ εὐσυνείδητη ἀκόμη καὶ στὸ ὁλοκληρωμένο προϊόν. Ὑπάρχουν μεταφράσεις οἱ ὁποῖες εἶναι σπουδαῖες πράξεις κριτικῆς ἑρμηνείας, ὅπου ἡ ἀναλυτικὴ κατανόηση, ἡ ἱστορικὴ φαντασία καὶ ἡ γλωσσικὴ ἀρτιότητα ἀρθρώνουν μιὰ κριτικὴ ἀποτίμηση ποὺ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ δεῖγμα παντελῶς εὐκρινοῦς καὶ ὑπεύθυνης ἐξήγησης. Ὑπάρχουν μεταφράσεις ποὺ δὲν ἀντιπροσωπεύουν ἁπλῶς ὁλόκληρη τὴ ζωὴ τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ τὸ κάνουν ἐμπλουτίζοντας καὶ ἐπεκτείνοντας τὰ ἐκτελεστικὰ μέσα τῆς δικῆς τους γλώσσας. Τελικά —καὶ ἄκρως κατ' ἐξαίρεσιν—, ὑπάρχουν μεταφράσεις ποὺ ἀποκαθιστοῦν, ποὺ ἐπιτυγχάνουν μιὰν ἰσορροπία καὶ μιὰ στάση πλήρους δικαιοσύνης ἀνάμεσα σὲ δύο ἔργα, σὲ δύο γλῶσσες, σὲ δύο κοινότητες ἱστορικῆς ἐμπειρίας καὶ σύγχρονου συναισθήματος. Ἡ πραγμάτωση καὶ τῶν τεσσάρων πτυχῶν, ἐξίσου καὶ πλήρως, ἀπὸ μιὰ μετάφραση ἀποτελεῖ ὁλοφάνερα «σπάνιας ἐπινόησης θαῦμα».

Ὁ ἀναγνώστης κρατᾶ στὰ χέρια του τὸ σημαντικότερο ἴσως βιβλίο γιὰ τὴ μετάφραση ποὺ γράφτηκε κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες. Βιβλίο-ὀρόσημο στὶς μεταφραστικὲς καὶ γλωσσολογικὲς σπουδές, τὸ *Μετὰ τὴ Βαβὲλ* ἔχει τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τῆς συνολικῆς ἀντίληψης, τῆς ἐποπτείας μιᾶς σχεδὸν ἀχαρτογράφητης μέχρι πρότινος περιοχῆς. Ἀπευθύνεται ὄχι μόνο σὲ μεταφραστές, μεταφρασεολόγους, γλωσσολόγους καὶ φιλοσόφους τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ στοὺς ποιητές, στοὺς συγγραφεῖς, καὶ στὸν καθένα ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ γλώσσα — αὐτὸ τὸ κύριο ὄργανο τῆς ταυτότητάς μας, συλλογικῆς εἴτε ἀτομικῆς, ποὺ ἀποκαλύπτει καὶ ταυτόχρονα ἀποκρύπτει, ποὺ ἀπεικονίζει καὶ ταυτόχρονα ἀναδημιουργεῖ, αὐτὸ τὸ μέσο τῆς «ἄρνησης τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποδεχθεῖ τὸν κόσμο ὡς ἔχει».

Ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸν Γρηγόρη Ν. Κονδύλη ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐπίπονη ἐργασία. Ἡ ἀναδιατύπωση μιᾶς ἐξαιρετικὰ δημιουργικῆς γραφῆς ὅπως τοῦ Στάινερ δὲν εἶναι εὔκολο ἐγχείρημα. Πέραν τῶν τυπικῶν δυσκολιῶν (ὁρολογία, ξενόγλωσσα παραθέματα κ.λπ.), ἡ μετάφραση ἑνὸς βιβλίου ποὺ διερευνᾶ τὴ φύση καὶ τὰ προβλήματα τῆς μετάφρασης σὲ κάνει νὰ συνειδητοποιεῖς ἀνὰ πᾶσα στιγμὴ τῆς μεταφραστικῆς διαδικασίας τὸ ἐπισφαλὲς τοῦ πράγματος — συνθήκη ἱκανὴ νὰ σὲ ἀγχώσει. Ἡ ἀποτίμηση τῆς ἀπόπειρας τοῦ Κονδύλη θὰ πρέπει νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπόψη τὴν εὔλογη προειδοποίηση τοῦ ἴδιου τοῦ Στάινερ (ποὺ εἶναι καὶ μελαγχολικὴ πεποίθηση κάθε δόκιμου μεταφραστῆ) ὅτι ἡ πραγ-

μάτωση τῆς τέλειας μετάφρασης εἶναι κάτι ἀνέφικτο, ἕνα ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὁποῖο τείνουμε μόνο. [*Αὐτὸ ποὺ ποτὲ δὲν ἐπιτυγχάνεται εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ τέλειου ἀντιστοίχου ἢ μιᾶς ἐπανα-λήψεως —μιᾶς ἐπαν-αιτήσεως— ἡ ὁποία δὲν συνιστᾶ, ὡστόσο, ταυτολογία. Δὲν ὑπάρχει κανένα τέτοιο ἀπόλυτο «κείμενο-σωσίας».*] Ὡστόσο, πιστεύω ὅτι ἡ περίφημη τέταρτη κίνηση, ἡ «ἀποκατάσταση τῆς ἰσορροπίας» κατὰ τὸ τετράπτυχο μοντέλο τοῦ Στάινερ, ἔχει ἐπιτευχθεῖ σὲ μεγάλο βαθμό.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες στὸν Κωστὴ Κωβαῖο γιὰ πολύτιμες ὑποδείξεις, στὸν Ἀντρέα Στάικο καὶ στὸν Χρῆστο Ἀστερίου ποὺ βοήθησαν στὴ μετάφραση γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν ἀποσπασμάτων.*

Μάιος 2004 *Ἄρης Μπερλής*

* Ὅπου ἀστερίσκος (*) στὸ κείμενο σημαίνει ὅτι ἡ λέξη ἀναφέρεται ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αν και το βιβλιο αυτο, σὲ μεγάλο βαθμό, στοχεύει νὰ καθορίσει καὶ νὰ χαρτογραφήσει τὸ ἀντικείμενό του, δὲν παύει νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ παρεμφερῶν μελετῶν. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτή, ἡ βιβλιογραφία καὶ οἱ ὑποσημειώσεις μου ἀποτελοῦν τὴ γνησιότερη ἔκφραση εὐχαριστίας. Οἱ καταβολὲς τῆς παρούσας μελέτης βρίσκονται στὸ *Penguin Book of Modern Verse Translation*, τὸ ὁποῖο ἐπιμελήθηκα τὸ 1966 (καὶ ποὺ ἀργότερα ἐπανακυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο *Poem Into Poem*). Στενὸς συνεργάτης μου στὸ προαναφερόμενο ἔργο ὑπῆρξε ὁ Τόνι Ρίτσαρντσον. Ὁ πρόωρος καὶ τραγικὸς θάνατός του δημιούργησε μόνιμο κενό. Τὶς ἐλλείψεις ποὺ ὑπάρχουν σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο ἐκεῖνος θὰ τὶς ἐπεσήμαινε πρῶτος καὶ καλύτερος. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγγραφῆς τοῦ παρόντος ἔργου ὠφελήθηκα ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ μεταφραστές, καθὼς καὶ μὲ τὸ αὐξανόμενο πλῆθος τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ἐρευνητῶν ποὺ νοιάζονται γιὰ τὴ μετάφραση. Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τοὺς Ρόμπερτ Φιτζέραλντ, Ρότζερ Σάτουκ, Ντόναλντ Κὲρν Ρός, Γουίλιαμ Ἄροουσμιθ, Νάθανιελ Τάρν, Τζὸν Φρέντρικ Νίμς, Κρίστοφερ Μίντλετον καὶ Ὀκτάβιο Πάς. Ἕνα μέρος τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν ζητημάτων ποὺ θίγονται στὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίο παρουσιάστηκαν ἀρχικὰ κατὰ τὴ διάρκεια σεμιναρίων στὸ Χάρβαρντ, στὸ Γέιλ καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης. Σὲ κάθε περίπτωση, πολλὰ καὶ σημαντικὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ ὀφείλω στοὺς μαθητές μου. Θὰ καταστεῖ ἐπίσης προφανές, σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ἔργου, πόσο πολὺ ὠφελήθηκα ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κλὸντ Λεβὶ-Στρὸς καὶ τοῦ Ἄιβορ Ἄρμστρονγκ Ρίτσαρντς. Ὁ Τόμας Σέμπεοκ, τοῦ ὁποίου ἡ γνώση γιὰ τὸ σύνολο τῶν σύγχρονων γλωσσῶν εὐλόγως θεωρεῖται ἀπαράμιλλη, ὑπῆρξε καλὸς ἀκροατής. Ὁ Νόαμ Τσόμσκι ἐξέφρασε ἀφειδῶς τὶς διαφωνίες του κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προσωπικῶν ἐπαφῶν μας (ἕνα μέρος τῆς συζήτησης τῶν ἀπόψεών μας συμπεριλαμ-

βάνεται σὲ προηγούμενο βιβλίο μου μὲ τὸν τίτλο *Extraterritorial: Papers on Literature and the Language Revolution*). Ὁ κ. Ρόμπιν Ἄντερσον ἀπὸ τὸ Κολέγιο Τσόρτσιλ διάβασε τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια καὶ μοῦ πρόσφερε τὶς ζωτικὲς συμβουλές του γιὰ τεχνικὰ ζητήματα. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀρχικῶν σταδίων τῆς ἔρευνας εἶχα τὴν ἀνεκτίμητη ὑποστήριξη τοῦ Ἱδρύματος Γκουγκενχάιμ. Ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ μελετητές, ἀνακάλυψα στὸ πρόσωπο τοῦ διευθυντῆ του, καθηγητῆ Γκόρντον Ρέι, ἕναν ζωτικῆς σημασίας σύμμαχο. Ἡ ὀφειλόμενη εὐγνωμοσύνη μου στὴ βοηθό μου κ. Ἕλντα Σάουθερν δύσκολα ἐκφράζεται συνοπτικά.

Ὑπὸ μιὰν ἄμεση ἔννοια, τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίο ὀφείλει τὴν ὕπαρξη καὶ τὴν προοπτική του στὴν πρωτοβουλία τοῦ Τζὸν Στολγουέρθι καὶ τῶν συνεργατῶν του στὶς Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Ὀξφόρδης. Μὲ τὴν ἀπαραίτητη ὑπομονὴ καὶ τὶς κριτικὲς ἐπισημάνσεις τους βοήθησαν τὰ μάλα. Οἱ κ.κ. Μπέρναρντ Ντὸντ καὶ Νίκολας Μπάρκερ ἀπεδείχθησαν οἱ πλέον ἀπαιτητικοὶ καὶ πρόθυμοι ἐπιμελητές. Ὁ Τζὸν Στολγουέρθι εἶναι ὁ ἴδιος ποιητὴς καὶ μεταφραστής. Ἐγὼ ἤμουν ὁ ὠφελημένος.

Εἴθισται νὰ εὐχαριστοῦμε τὴν οἰκογένειά μας καὶ τοὺς στενοὺς φίλους μας γιὰ τὴν ἀνεκτικότητα ἢ τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ ἐπέδειξαν κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς μακρᾶς περιόδου ἔμμονης, συχνά, ἐργασίας. Ἀλλὰ αὐτὸ ἔχει καταντήσει κλισέ, διότι πῶς θὰ μποροῦσαν νὰ πράξουν διαφορετικά; Ἡ τιμητικὴ ἀφιέρωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἐξάλλου, ἀποκαλύπτει μέρος μόνο τῆς πραγματικῆς της σημασίας.

Κέμπριτζ, Ὀκτώβριος 1973 *Τζ. Στ.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς μετάφρασης ἀποτελοῦν ἀμφότερες πεδία συνεχοῦς κίνησης καὶ διαλόγου. Στὰ πέντε χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ παρόντος ἔργου ὑπῆρξαν σαφεῖς ἐξελίξεις.

Ἡ νέα κατάσταση ποὺ ἐπεκράτησε στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη προκάλεσε μιὰ πραγματικὴ πλημυρίδα μεταφράσεων στὰ ἀγγλικὰ καὶ στὶς γλῶσσες τῶν ἐν λόγω χωρῶν. Ἡ τσεχική, ἡ πολωνική, ἡ οὐγγρικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ λογοτεχνία ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἀποκτοῦν ἀγγλο-αμερικανικὸ κοινό. Στὴ συνέχεια εἰσήχθησαν καὶ τὰ ἐπὶ μακρὸν ἀπαγορευμένα δυτικὰ κείμενα. Τὰ κριτήρια τῆς διαγλωσσικῆς μεταφορᾶς, ἡ ἱστορία τῆς μετάφρασης καὶ ἡ ἐμπλοκὴ τῆς «ἀκριβοῦς τέχνης» τοῦ μεταφραστῆ σὲ κάθε διάσταση τῶν συγκριτικῶν φιλολογικῶν καὶ πολιτισμικῶν μελετῶν ἀποτελοῦν ἀντικείμενα μελέτης καὶ διδασκαλίας. Ἐπιπροσθέτως, παρατηρεῖται μιὰ εὐεργετικὴ ἀντινομία: οἱ Ἀγγλο-αμερικανοὶ ἀριστοτέχνες —ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ποίησης— στρέφονται κι αὐτοί, ὅλο καὶ περισσότερο, στὴ μετάφραση· λὲς καὶ ἡ πλανητικὴ κυριαρχία τοῦ προνομιούχου παγκόσμιου λόγου τους συνεπιφέρει αὐξημένες εὐθύνες ἀπέναντι στὸ πνεῦμα τῶν πιὸ περιορισμένων ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ εὐαισθησιῶν. Μὲ ἄμεσο ἢ παρεμβατικὸ τρόπο, Βρετανοὶ καὶ Ἀμερικανοὶ συγγραφεῖς μεταφράζουν ἀπὸ μιὰ πλειάδα γλωσσῶν, καλύπτοντας ἕνα ὁλόκληρο φάσμα, ἀπὸ τὰ ρωσικὰ καὶ τὰ ἰαπωνικὰ μέχρι τὰ πορτογαλικά.

Ἡ συσκότιση ποὺ προξένησε ἡ ἔκλειψη τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν, τῶν λατινικῶν καὶ τῶν κλασικῶν ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας ἔχει καταστήσει ἀπαραίτητη τὴ μετάφραση, καὶ ἰδιαίτερα τὴ μὴ ἀκαδημαϊκὴ μετάφραση. Τὸ ρυάκι ποὺ χαρτογράφησε τὸ *Μετὰ τὴ Βαβέλ*, ἤδη ἀπὸ τὸ 1975, ἔχει μετατραπεῖ σὲ ζωηρὸ χείμαρρο: οἱ καλύτεροι ποιητές μας, ἕνας Σέιμους Χίνι, ἕνας Τὲντ Χιούζ, ἕνας Ντέρεκ Γουόλκοτ, μεταφράζουν —ἢ «μιμοῦνται» μεταμορφώνοντας— τὰ κείμενα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ὀβίδιου, τοῦ Κά-

τουλλου, τοῦ Σενέκα. Ὁ Τόνι Χάρισον καὶ ὁ Κρίστοφερ Λὸγκ ἀνήκουν στοὺς ἀριστοτέχνες δημιουργοὺς τέτοιων ἀποκαλυπτικῶν, συχνά, ἀνασυνθέσεων. Ἕνας ὕστερος κλασικὸς σὰν τὸν Δάντη δελεάζει ὅλο καὶ περισσότερους μεταφραστὲς ἀπὸ τὸν ἐσμὸ τῶν θαλερεστέρων ποιητικῶν φωνῶν μας. Ἀπρόσιτη παραμένει ἀκόμη ἡ ἀπαιτητικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ρακίνα.

Ἡ ἔρευνα σὲ διάφορες μεθόδους τῆς μηχανικῆς ἢ μηχανικὰ ὑποβοηθούμενης μετάφρασης συνεχίζεται. Ὁρισμένα ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα ἔχουν ἐπιτευχθεῖ σὲ ἐπίπεδο «Berlitz» — στὸ ἐπίπεδο, δηλαδή, τοῦ περιορισμένου ὁδηγοῦ λέξεων καὶ φράσεων ἑνὸς τουρίστα ἢ ἑνὸς ἐπιχειρηματία ταξιδιώτη. Τὰ μηχανικὰ γλωσσάρια καὶ οἱ στοιχειώδεις κειμενικὲς μεταφορὲς ἔχουν ἀποδειχθεῖ πρόχειροι καὶ βολικοὶ ἀρωγοὶ στὴ μετάφραση ὁρισμένων τεχνικῶν καὶ νομικῶν πληροφοριῶν. Ἀλλὰ ἡ εὐρέως διαδεδομένη ἀντίληψη τῶν δεκαετιῶν 1950 καὶ 1960 γιὰ τὴ μηχανικὴ μετάφραση τῶν φυσικῶν γλωσσῶν —πόσω μᾶλλον τῆς λογοτεχνίας— χάνει ἔδαφος. Ἡ ἀδυναμία ὑπολογισμοῦ τῶν σημασιολογικῶν συμφραζομένων, τὴν ὁποία πραγματεύεται τὸ παρὸν βιβλίο, καθιστᾶ, πιθανότατα, αὐτὲς τὶς προσδοκίες ἀπατηλές.

Ὑπάρχει ἐπίσης μιὰ καθησυχαστικὴ σεμνότητα σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ πρόσφατες ἀξιώσεις ποὺ ἐγείρονται στὸ ὄνομα κάποιας «θεωρίας τῆς μετάφρασης». Τὸ *Μετὰ τὴ Βαβὲλ* ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, μὲ αὐστηρὴ ἢ ἀξιόπιστη ἔννοια τοῦ ὅρου, τέτοιου εἴδους «θεωρία». Οἱ ἐγκεφαλικὲς διαδικασίες οἱ ὁποῖες θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελοῦν τὴ βάση καὶ νὰ ἐξηγοῦν μιὰ τέτοια «θεωρία» εἶναι ἁπλῶς δυσπρόσιτες. Στὴν καλύτερη περίπτωση, κρατᾶμε στὰ χέρια μας ἀφηγήσεις τῆς μεταφραστικῆς *πράξης**. Σ' αὐτὲς ἀκριβῶς στρέφονται τώρα τὰ πλέον χρηστικὰ περιοδικὰ τοῦ τομέα. Οἱ πραγματικοὶ ἐπαγγελματίες, ὅλο καὶ περισσότερο, ἐπιτρέπουν τὴν εἴσοδο στὸ ἐργαστήριό τους, στὰ διαδοχικὰ στάδια καὶ στὶς ἀναθεωρήσεις ποὺ ὁδηγοῦν στό (ἀτελές) προϊόν. Ἐκεῖ μέσα βρίσκεται ἡ γοητεία τῆς διαγλωσσικῆς ἰσοδυναμίας καὶ οἱ ὁποιεσδήποτε καταγράψιμες οὐσιαστικὲς ἀντιλήψεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ γόνιμη πολυπλοκότητά της. Ἂν τὸ *Μετὰ τὴ Βαβὲλ* ἔδωσε κάποια ὤθηση πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, θὰ ἔνιωθα ὅτι ἔχω δρέψει τοὺς καρποὺς τῶν κόπων μου.

Τὸ 1972, ὅπως καὶ τὸ 1992, ἐπεδίωξα νὰ ἀποτολμήσω μιὰν εἰκασία σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ πολύγλωσσο μέλλον ἐνόψει τῆς πλανητικῆς [γλωσσο]κάθαρσης ἀπὸ τὴν ἐπέλαση μιᾶς ἀγγλο-αμερικανικῆς ἐσπεράντο, ἡ ὁποία —μὲ τὴ σειρά της— κατακερματίζεται σὲ πιὸ τοπικὲς πλὴν συγ-